

WSPÓŁCZESNY OBRAZ CZŁOWIEKA STARSZEGO WŚRÓD MŁODYCH DOROSŁYCH

Ludmiła Zajac-Lamparska
Instytut Psychologii UKW
Bydgoszcz

YOUNG ADULT'S CONTEMPORARY PICTURE OF AN OLD PERSON

Summary. The aim of this article is to present the results of the authors research which apply to a picture of an older person in a group of contemporary young adults. The sample of young adults consisted of 90 people (equal amount of men and women). The picture of an elder was settled on scores received in *Sentence-Completion Test* by P. Golde & N. Kogan. The results show that the picture of a senior (in the sample of young adults) is generally positive and more positive in women than in men. Also the positive vs negative character of the picture depends on a dimension which is included (eg. the elder as a person, their life-style, their economic level of life). Also the essence which consists a picture of an older person is specific for this particular age group. In majority it covers the traits underlined by literature like typical for seniors, but there are also some new elements. The picture of an older person in both essence and evaluative aspects also changes if it applies to a group of seniors or the people who we personally know.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest opisanie obrazu człowieka starszego, posiadanego wspólnie przez młodych dorosłych na podstawie rezultatów badań własnych. Istnieją przesłanki, by przypuszczać, iż u ludzi młodych kształtuje się aktualnie nowej jakości obraz seniorów. Po pierwsze, obserwuje się zmiany w zakresie stosunku społeczeństwa wobec osób starszych. Od wielu lat badacze wskazują na negatywne aspekty postaw społecznych wobec tej grupy wiekowej (np. Tuckman, Lorge, 1953; Kogan, 1961; Butler, 1980; Burgess, 1960, za: Susułowska, 1989; Susułowska, 1989; Palmore, 2005; Graham, Backer, 1989, za: Stuart-Hamilton, 2006; Zebrowitz, Montepare, 2008). Już w latach 60. XX wieku zaczęło funkcjonować pojęcie *ageizmu*, oznaczające zjawisko stereotypizacji, uprzedzeń i dyskryminacji ludzi ze względu na wiek (Butler, 1969, za: Palmore, 2005). Choć zjawisko to dotyczyć może każdej w zasadzie grupy wiekowej (np. młodzieży), najczęściej o *ageizmie* mówi się właśnie w kontekście starości (Nel-

Adres do korespondencji: ljajac@ukw.edu.pl

son, 2003). Niechętny stosunek społeczeństwa do osób starszych tłumaczy się także gerontofobią, czyli rzutowaniem na te osoby lęku przed własną starością i śmiercią (Bunzel, 1972, za: Nelson, 2003). Jednak od dłuższego czasu, równoległe do doniesień na temat negatywnych postaw seniorów, pojawiają się rezultaty badawcze, wskazujące, iż stosunek do tej grupy wiekowej ma charakter pozytywny, neutralny, ambiwalentny lub złożony – tzn. zależny od różnych czynników, np. od tego, w jakim aspekcie oceniana jest osoba starsza lub od tego, czy przedmiotem oceny są ludzie starsi generalnie, czy też konkretny starszy człowiek, znany osobiście (Schmidt, Boland, 1986; Kite, Johnson, 1988; Hummert, 1990; Perlmutter, Hall, 1992; Palmore, 1999; Komunikat nr 2429 CBOS, 2000; Jelenec, Steffens, 2002; Cuddy, Fishke, 2004; Cuddy i wsp., 2005; Carstensen, Hartel, 2006; Trempała, Zając-Lamparska, 2007).

Wynika stąd, iż aktualny stosunek społeczeństwa do seniorów cechuje niejednoznaczność. Można przypuszczać, iż stanowi ona, przynajmniej częściowo, odzwierciedlenie zachodzących zmian. Do zmian tych przyczyniać się może wzrost w społeczeństwie świadomości negatywnych konsekwencji istnienia uprzedzeń i dyskryminacji generalnie – w tym również ze względu na wiek. Jednak istotniejszym czynnikiem wydają się być zmiany w zakresie stylu życia seniorów, które można powiązać z polepszeniem się kondycji zdrowotnej i ekonomicznej osób starszych (Perlmutter, Hall, 1992), a także z faktem wkraczania w okres późnej dorosłości nowych pokoleń, o odmiennych niż we wcześniejszych kohortach urodzeniowych, przekonaniach i wzorcach aktywności.

Pomimo iż dotąd mowa była o postawach wobec ludzi starszych, w tytule artykułu pojawia się kategoria pojęciowa „obrazu”. Postawa, mówiąc najogólniej, oznacza ustosunkowanie jednostki wobec określonego obiektu – obiektu postawy (Bohner, Wänke, 2004), obraz natomiast jest pojęciem szerszym. Część elementów, składających się na obraz obiektu, może stanowić jednocześnie składowe postawy wobec niego, lecz obraz może zawierać także szereg elementów dodatkowych, jak:

- przekonania na temat obiektu, pozbawione aspektu ewaluatywnego (który jest nieodzownym składnikiem postawy) – w przypadku obrazu osób starszych np. „większość starszych ludzi jest na emeryturze”, „ludzie starsi często noszą okulary”;
- przekonania na temat stosunku innych osób (czy generalnie – społeczeństwa) do obiektu – np. „ludzie starsi często są dyskryminowani”, „krewni zazwyczaj bardzo troszczą się o osoby starsze”;
- przekonania na temat poglądów i postaw, przyjmowanych przez sam obiekt (w tym jego postaw wobec samego siebie) – np. „ludzie starsi uważają, że nie są w stanie poradzić sobie z nowinkami technicznymi”, a także jego potrzeb i problemów – np. „ludzie starsi potrzebują zainteresowania ze strony swoich bliskich”, „ludzie starsi obawiają się utraty zdrowia”.

W świetle opisywanych wcześniej nowych zjawisk w postawach wobec osób starszych, prawdopodobna jest również modyfikacja samego obrazu tych osób.

Uzasadnienie dla uczynienia przedmiotem zainteresowań obrazu ludzi starszych w konkretnej grupie wiekowej, tj. wczesnej dorosłości również stanowią rezultaty

wcześniej prowadzonych przez autorkę badań. Wskazują one, iż pozytywna zmiana¹ w zakresie ustosunkowania się do ludzi starszych dotyczy przede wszystkim tej grupy wiekowej². Z badań nad jawnymi postawami wobec seniorów wynika, iż osoby w okresie wczesnej dorosłości wykazują największą (spośród osób dorosłych) tendencję do przyjmowania wobec nich postawy pozytywnej i pozbawionej stereotypów, choć przy jednoczesnej negatywnej ocenie kontaktów społecznych z osobami starszymi oraz wpływów społecznych tych osób (Trempała, Zając-Lamparska, 2007). Z kolei w badaniach nad postawami utajonymi okazało się, że młodzi dorośli to jedyna grupa wiekowa (wśród dorosłych), w której nie występuje utajona tendencja do stereotypizacji osób starszych (Zając-Lamparska, 2008).

Wskazana specyfika osób w okresie wczesnej dorosłości może wynikać stąd, iż w ich przypadku nowe wzorce funkcjonowania seniorów oraz społeczna niechęć do zjawiska uprzedzeń i praktyk dyskryminacyjnych miały największe szanse na kształtowanie postaw wobec ludzi starszych. Wiązało się to chociażby z tym, że wpływały na nie najdłużej³ i w najmniejszym stopniu musiały „konkurować” z ukształtowanym już pod wpływem innych czynników, negatywnym stosunkiem do tej grupy wiekowej. Mogły tym samym generować odmiennie doświadczenia młodszych pokoleń w obcowaniu z osobami starszymi, budując w konsekwencji nowej jakości postawy wobec tych osób oraz – szerzej – ich obraz.

Wyżej wspomniane wcześniejsze badania ujawniły także istnienie różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie postaw jawnych wobec osób starszych. Z otrzymanych rezultatów badawczych wynika, iż postawy przejawiane przez kobiety są bardziej pozytywne niż postawy mężczyzn (Trempała, Zając-Lamparska, 2007). Uzasadnia to uwzględnienie w prezentowanych tu badaniach nad obrazem człowieka starszego wśród młodych dorosłych również zmiennej płci.

Zasadniczym celem prezentowanych badań było udzielenie odpowiedzi na następujące pytanie: „Jaki jest współczesny obraz ludzi starszych wśród młodych dorosłych?” Charakterystyka obrazu człowieka starszego uwzględniać miała jego aspekt ewaluacyjny oraz treściowy, a także różnice w zakresie obu tych aspektów, związane z płcią osób ów obraz posiadających, stąd postawione zostały następujące problemy:

1. Jaki charakter w aspekcie ewaluacyjnym ma obraz ludzi starszych wśród młodych dorosłych i czy różni się on od obrazu ludzi generalnie (ludzi „w ogóle”)?
2. Czy kobiety i mężczyźni w okresie wczesnej dorosłości różnią się w zakresie aspektu ewaluacyjnego posiadanego obrazu ludzi starszych?
3. Jaki charakter w aspekcie treściowym ma obraz ludzi starszych wśród młodych dorosłych i czy różni się on od obrazu ludzi generalnie (ludzi „w ogóle”)?
4. Czy kobiety i mężczyźni w okresie wczesnej dorosłości różnią się w zakresie aspektu treściowego posiadanego obrazu ludzi starszych?

¹ Jeśli za punkt odniesienia przyjąć inne doniesienia badawcze, informujące o negatywnym spostrzeganiu seniorów i ustosunkowaniu do nich, gdyż sama autorka nie prowadziła badań podłużnych, które stanowiłyby podstawę do faktycznego wnioskowania o zachodzeniu zmian.

² Przy dokonywaniu porównań pomiędzy osobami dorosłymi, w badaniach nie brały bowiem udziału dzieci i młodzież.

³ Proporcjonalnie do długości życia jednostki.

Metoda

Próba osób badanych. W badaniu wzięło udział 90 młodych dorosłych, w tym 45 kobiet i 45 mężczyzn. Wszyscy badani posiadali wykształcenie średnie – byli to studenci bydgoskich uczelni, takich kierunków, jak: biologia, filologia angielska, filologia niemiecka, filologia polska, geografia, informatyka, lingwistyka stosowana, pedagogika, politologia, psychologia.

Pomiar. Informacje na temat obrazu ludzi starszych wśród osób badanych zostały zebrane za pomocą „Testu zdań niedokończonych” P. Golde i N. Kogana (Rembowski, 1984). Test ten składa się z 25 par zdań niedokończonych, z których jedno odnosi się do ludzi starszych, drugie zaś – analogiczne – do ludzi „w ogóle”. Zadaniem osoby, biorącej udział w badaniach jest uzupełnienie zdań zgodnie z własnymi skojarzeniami.

Wybór tego rodzaju narzędzia został podyktowany eksploracyjnym charakterem badań, który pociągał za sobą konieczność maksymalizacji możliwości ujawniania przez badanych ich prawdziwie własnego obrazu człowieka starszego. Zdania niedokończone, dzięki swej otwartej formule i braku sugestii co do możliwych odpowiedzi, właściwie służą temu celowi.

Do prezentowanej tu analizy wykorzystano tylko część zebranego materiału, mianowicie wypowiedzi dla 11 par zdań niedokończonych. Ich dobór opierał się na kryterium możliwości (potencjalnej) wskazania walencji wypowiedzi, stanowiących dokończenie poszczególnych zdań.

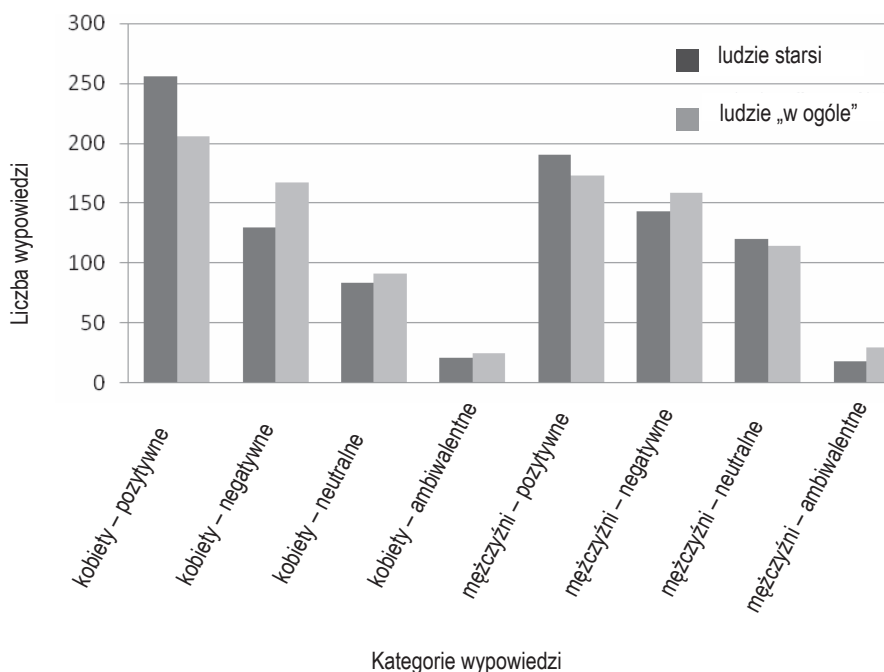
Wyniki badań

Analiza wyników badań prowadzona była w dwóch etapach. Etapy te, wraz z zrealizowanymi w nich celami oraz materiałem, jaki był w nich poddawany analizie, charakteryzuje tabela 1.

Tabela 1. Etapy analizy materiału zebranego z wykorzystaniem *Testu zdań niedokończonych* P. Golde i N. Kogana

Etap analizy	Cel analizy	Przedmiot analizy
Etap 1	Ustalenie ogólnego charakteru obrazu ludzi starszych w aspekcie ewaluatywnym w porównaniu do obrazu ludzi „w ogóle”, z uwzględnieniem płci osób posiadających ten obraz	Wypowiedzi dla 11 par zdań niedokończonych, klasyfikowane do 4 kategorii ewaluatywnych: pozytywne, negatywne, neutralne, ambiwalentne
Etap 2	Określenie pozytywnego vs. negatywnego charakteru oraz treści składających się na wybrane aspekty obrazu ludzi starszych w porównaniu do obrazu ludzi „w ogóle”, z uwzględnieniem płci osób posiadających ten obraz	Wypowiedzi dla 3 przykładowych (spośród 11) par zdań niedokończonych, klasyfikowane do kategorii ewaluatywnych (pozytywne, negatywne) oraz treściowych (odrębnych dla każdej pary zdań)

Etap 1. W celu ustalenia charakteru obrazu osób starszych porównana została liczebność wypowiedzi wyodrębnionych kategorii (pozytywne, negatywne, neutralne, ambiwalentne). Zastosowana została tu ANOVA rang Friedmana. Tę samą analizę przeprowadzono dla obrazu ludzi „w ogóle”. Z kolei porównanie obrazu ludzi starszych i obrazu ludzi „w ogóle” opierało się na ustaleniu istotności statystycznej różnic w zakresie liczebności poszczególnych kategorii wypowiedzi pomiędzy tymi dwoma obrazami, z wykorzystaniem testu kolejności par Wilcoxona. Wskazane analizy były prowadzone osobno w podgrupach kobiet i mężczyzn.

Rycina 1. Obraz ludzi starszych oraz obraz ludzi „w ogóle” w aspekcie ewaluatywnym wśród młodych dorosłych (kobiet i mężczyzn)

Z analizy przeprowadzonej w grupie kobiet wynika, iż wypowiedzi pozytywne stanowią najliczniejszą spośród wszystkich kategorii zarówno w przypadku zdań dotyczących osób starszych, jak i ludzi „w ogóle”. W dalszej kolejności, jeśli chodzi o liczebność, uplasowały się – tak samo w obu przypadkach – wypowiedzi: negatywne, neutralne i ambiwalentne (rycina 1). Różnice pomiędzy liczebnością poszczególnych kategorii są istotne statystycznie zarówno dla obrazu seniorów ($\text{Chi}^2 \text{ ANOVA}_{(df=3)} = 81,07$; $p < 0,001$), jak i ludzi generalnie ($\text{Chi}^2 \text{ ANOVA}_{(df=3)} = 76,6$; $p < 0,001$). Z kolei porównanie obrazu człowieka starszego i ludzi „w ogóle” w grupie kobiet (rycina 1) wskazuje na istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie kategorii wypowiedzi pozytywnych ($T = 197$; $Z = 2,69$; $p < 0,01$) oraz wypowiedzi negatywnych ($T = 231,5$;

$Z = 2,4$; $p < 0,05$). Wypowiedzi pozytywnych jest więcej w obrazie ludzi starszych, z kolei negatywnych – w obrazie ludzi generalnie. Obrazy seniorów i ludzi „w ogóle” u kobiet nie różnią się natomiast pod względem liczby wypowiedzi neutralnych ($T=205$; $Z = 0,84$; $p = n.i.$) i ambiwalentnych ($T = 129$; $Z = 0,6$; $p = n.i.$).

Jeśli chodzi o mężczyzn, wyniki kształtują się nieco inaczej. Analogiczny do kobiet jest układ liczebności poszczególnych kategorii wypowiedzi. Liczebność ta maleje od wypowiedzi pozytywnych, przez negatywne i neutralne, do – najmniej licznych – wypowiedzi ambiwalentnych. Taki układ liczebności kategorii wypowiedzi jest charakterystyczny zarówno dla obrazu ludzi starszych, jak i ludzi „w ogóle” (rycina 1.). W przypadku obu obrazów różnice w liczbie wypowiedzi poszczególnych kategorii są istotne statystycznie (dla obrazu osób starszych: $\text{Chi}^2 \text{ ANOVA}_{(df=3)} = 69,72$; $p < 0,001$; dla obrazu ludzi „w ogóle”: $\text{Chi}^2 \text{ ANOVA}_{(df=3)} = 57,74$; $p < 0,001$). Jednocześnie warto zwrócić uwagę, iż w wykrytej istotności statystycznej różnic największy udział ma prawdopodobnie wyraźnie najmniejsza liczebność kategorii wypowiedzi ambiwalentnych. Pomiędzy pozostałymi kategoriami wypowiedzi różnice są mniejsze, niż miało to miejsce w grupie kobiet. Odmienne niż wśród kobiet, u mężczyzn brak jest istotnych statystycznie różnic pomiędzy obrazami ludzi starszych i ludzi generalnie (rycina 1). Żadna z kategorii wypowiedzi nie jest liczniej reprezentowana w którymś z tych obrazów (wypowiedzi pozytywne: $T = 284$; $Z = 1,02$; $p = n.i.$; wypowiedzi negatywne: $T = 272,5$; $Z = 0,7$; $p = n.i.$; wypowiedzi neutralne: $T = 238,5$; $Z = 0,48$; $p = n.i.$; wypowiedzi ambiwalentne: $T = 57$; $Z = 1,77$; $p = n.i.$).

W celu porównania obrazu osób starszych u kobiet i mężczyzn w okresie wczesnej dorosłości, zastosowany został test U Manna-Whitneya. Ujawniły się różnice w zakresie liczebności kategorii wypowiedzi pozytywnych ($U = 626,5$; $Z = -3,11$; $p < 0,01$) oraz neutralnych ($U = 677$; $Z = 2,71$; $p < 0,01$). Wypowiedzi pozytywne na temat seniorów pojawiają się częściej w grupie kobiet, natomiast wypowiedzi neutralne są częstsze u mężczyzn (rycina 1). Pod względem liczby generowanych wypowiedzi negatywnych ($U = 880$; $Z = 1,07$; $p = n.i.$) i ambiwalentnych ($U = 972$; $Z = -0,33$; $p = n.i.$) kobiety i mężczyźni nie różnią się między sobą.

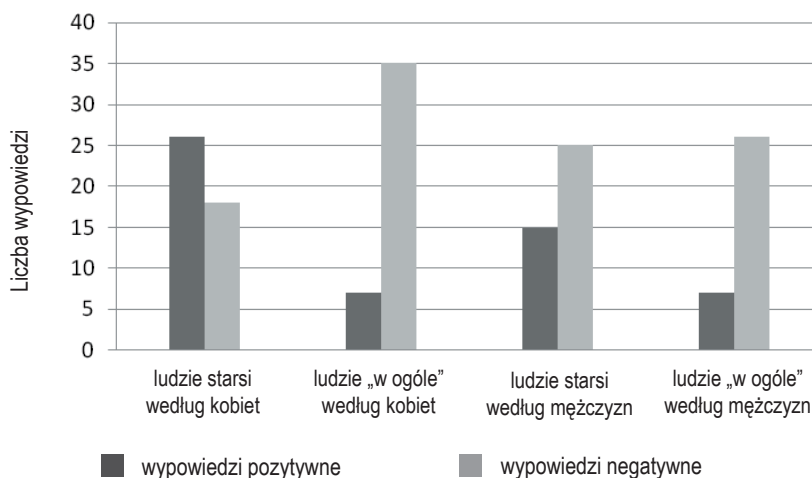
Etap 2. W etapie tym do analizy wybrane zostały trzy pary zdań niedokończonych, z których każda odnosi się do obrazu człowieka starszego i ludzi generalnie w nieco inny sposób. Dla każdej z wybranych par zdań przeprowadzona została analiza, mająca na celu porównanie udziału wypowiedzi o charakterze pozytywnym i negatywnym w obrazach ludzi starszych i ludzi „w ogóle”, z wykorzystaniem testu Chi^2 . Ponadto porównywane były obrazy osób starszych u kobiet i mężczyzn. Ostatnim krokiem było wyodrębnienie kategorii treściowych – odmiennych dla każdej pary zdań⁴ – i zaklasyfikowanie do nich wypowiedzi młodych dorosłych, z uwzględnieniem podgrup kobiet i mężczyzn.

Pierwsza z branych pod uwagę par zdań niedokończonych brzmi: *Starzy ludzie wydają się.../Ludzie wydają się...* Zdania te dotyczą zgeneralizowanego obrazu se-

⁴ Kategorie te bowiem były wyodrębniane na podstawie zebranych wypowiedzi – te zaś były inne w przypadku każdej z par zdań niedokończonych.

niorów (jako pewnej grupy) oraz zgeneralizowanego obrazu ludzi jako takich (można powiedzieć – społeczeństwa).

Przeprowadzona analiza wykazała, że w przypadku kobiet istnieją różnice pomiędzy obrazem ludzi starszych jako grupy społecznej a obrazem ludzi „w ogóle” ($\text{Chi}^2_{(df=1)} = 16,35$; $p < 0,001$). W obrazie seniorów dominują tu elementy pozytywne, zaś w obrazie społeczeństwa – negatywne. Przy tym przewaga liczebna elementów negatywnych nad pozytywnymi w przypadku obrazu ludzi „w ogóle” jest większa niż dominacja pozytywów w obrazie osób starszych (rycina 2). Inaczej jest w grupie mężczyzn, wśród których obrazy ludzi starszych i ludzi generalnie nie różnią się ($\text{Chi}^2_{(df=1)} = 2,28$; $p = \text{n.i.}$). W obu obrazach liczniejsze są elementy negatywne. Jednocześnie przewaga elementów negatywnych wyraźniej zaznacza się w obrazie całego społeczeństwa niż w obrazie grupy wiekowej seniorów (rycina 2). Dodatkowo porównanie obrazu osób starszych wśród kobiet i mężczyzn potwierdza istnienie różnic ($\text{Chi}^2_{(df=1)} = 3,91$; $p < 0,05$), widocznych już w zaprezentowanych powyżej rezultatach badawczych. U kobiet dominującymi w obrazie seniorów są elementy pozytywne, zaś u mężczyzn – negatywne.

Rycina 2. Porównanie obrazu ludzi starszych jako grupy wiekowej z obrazem społeczeństwa generalnie wśród kobiet i mężczyzn w okresie wczesnej dorosłości

Tabela 2. Kategorie treściowe wypowiedzi dla zdań: *Starzy ludzie wydają się.../ Ludzie wydają się...* dla całej próby osób badanych oraz dla grup kobiet i mężczyzn

Kategorie treściowe wypowiedzi		Wypowiedzi danej kategorii – dane wyrażone w %					
		Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
		Ludzie Starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie
Wypowiedzi pozytywne	Spokój, zrównoważenie, bycie osobą uporządkowaną	15***	0***	16**	0**	13*	0*
	Mądrość, doświadczenie, bycie osobą ciekawą, interesującą	12**	2**	12*	0*	11	4
	Bycie osobą przyjazną, miłą, sympatyczną	7	11	10	11	4	11
	Zadowolenie z życia, akceptacja rzeczywistości, szczęście	6	1	10	2	2	0
	Gotowość udzielania pomocy, opiekuńczość, budzenie zaufania	3	1	4	2	2	0
	Suma	43***	15***	52**	15**	33*	15*
Wypowiedzi negatywne	Zmęczenie, brak zdrowia, słabość	17**	1**	14*	2*	20**	0**
	Smutek, nieszczęście, niezadowolenie, samotność	13*	3*	16	4	9	2
	Głupota, dziwaczność, śmieszność	6	8	0	4	13	11
	Zgryźliwość, „marudzenie”	5*	0*	6	0	4	0
	Sztywność, staroświeckość, zacofanie	4	0	0	0	9*	0*
	Zabieganie, zaabsorbowanie codziennością, brak czasu, nerwowość	0***	34***	0***	40***	0***	28***
	Egoizm, zawiść, fałsz	0***	12***	0**	15**	0	9
	Pogoń za dobrami materialnymi, udział w „wyścigu szczurów”	0**	8**	0*	9*	0	7
Suma	45	66	36	74	56	57	
Zróżnicowanie	1	6	2	2	0*	11*	
Inne (w tym brak odp.)	11	13	10	9	11	17	
Suma	12	19	12	11	11	28	
Ogólnie – suma	100	100	100	100	100	100	

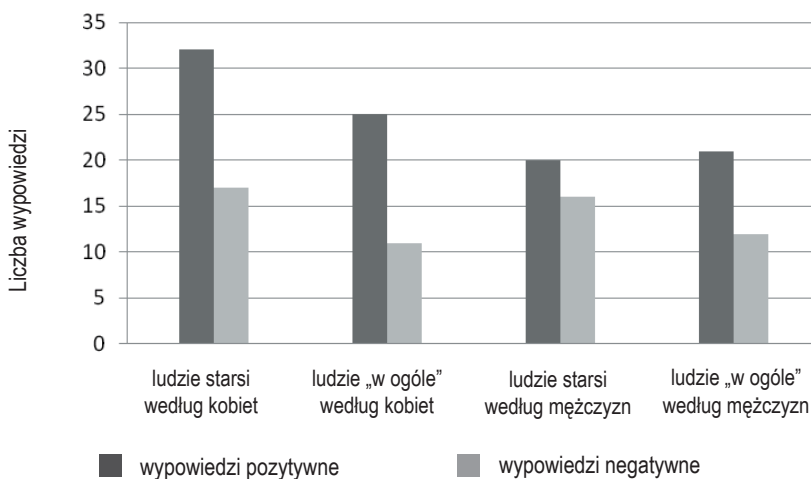
Test istotności różnic między dwoma wskaźnikami struktury: *** $p < 0,001$ ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Jeśli chodzi o kategorie treściowe, jakie pojawiły się w wypowiedziach kończących omawiane zdania, można wyróżnić treści specyficzne dla obrazu ludzi starszych (nieobecne lub słabo zaznaczone w obrazie ludzi „w ogóle”) – zarówno pozytywne, jak i negatywne. Możliwe jest też wskazanie treści, które przez młodych dorosłych wcale nie są kojarzone z osobami starszymi – brak ich w obrazie seniorów, pojawiają się natomiast licznie w wypowiedziach na temat ludzi generalnie. Jednak ta ostatnia możliwość dotyczy przede wszystkim treści o charakterze negatywnym. Wyodrębnione kategorie treściowe oraz ich udział w wypowiedziach młodych dorosłych na temat ludzi starszych i ludzi „w ogóle” prezentuje tabela 2. Ze względu na charakter danych możliwe było tylko porównanie obrazu seniorów i ludzi generalnie (dla całej próby osób badanych i w podgrupach kobiet i mężczyzn) poprzez testowanie istotności różnic pomiędzy dwoma wskaźnikami struktury.

pozytywnymi kategoriami najczęściej używanymi do budowania obrazu człowieka starszego, zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn, okazały się: spokój, zrównoważenie i bycie osobą uporządkowaną oraz posiadanie mądrości i doświadczenia, bycie kimś ciekawym, interesującym. Z kolei specyficzne dla obrazu okresu starości elementy o charakterze negatywnym, to przede wszystkim: zmęczenie, brak zdrowia i słabość, a także smutek, niezadowolenie, bycie nieszczęśliwym i samotnym oraz – jednak już w mniejszym stopniu – zgryźliwość i „marudzenie”. Natomiast elementy widoczne wyraźnie w obrazie społeczeństwa generalnie, ale nieobecne w obrazie osób starszych, to głównie „zabieganie”, zaabsorbowanie codziennością, brak czasu i nerwowość oraz egoizm, zawiść i fałsz. Do tego dochodzi, choć już nie tak nasilona, pogoń za dobrami materialnymi, „wyścig szczurów”.

Kolejna uwzględniana w analizach para zdań dotyczy ludzi bezpośrednio znanych osobom biorącym udział w badaniu. Zdania te brzmią: *Większość starych ludzi, których znam...* oraz *Większość ludzi, których znam...*

W tym przypadku obraz osób starszych nie różni się od obrazu ludzi „w ogóle”. W obu obrazach dominują elementy pozytywne (rycina 3). Ma to miejsce zarówno wśród kobiet ($\chi^2_{(df=1)} = 0,16$; $p = n.i.$), jak i u mężczyzn ($\chi^2_{(df=1)} = 0,47$; $p = n.i.$). Jednocześnie pomiędzy grupami wyodrębnionymi ze względu na płeć brak jest istotnych różnic w zakresie obrazu znanych osobiście seniorów ($\chi^2_{(df=1)} = 0,83$; $p = n.i.$).

Rycina 3. Porównanie obrazu ludzi starszych znanych osobiście z generalnym obrazem znanych bezpośrednio osób wśród kobiet i mężczyzn w okresie wczesnej dorosłości

Tabela 3. Kategorie treściowe wypowiedzi dla zdań: *Większość starych ludzi, których znam.../ Większość ludzi, których znam...* dla całej próby osób badanych oraz dla grup kobiet i mężczyzn

Kategorie treściowe wypowiedzi		Wypowiedzi danej kategorii – dane wyrażone w %					
		Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
		Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie
Wypowiedzi pozytywne	Bycie przyjaznym, miłym, sympatycznym, budzenie pozytywnych emocji	19	27	19	33	20	22
	Wiedza, mądrość, rozważa, doświadczenie, budzenie szacunku, podziwu	13*	3*	15	7	11*	0*
	Zadowolenie z życia, bycie pogodnym, spokój, szczęście	11	7	17*	4*	4	9
	Bycie pomocnym, opiekuńczym, dobrym, nastawionym na ludzi	7	5	8	2	7	9
	Realizacja celów, marzeń, pasji, aktywność	2	8	2	9	2	7
Suma		53	51	60	56	43	46

cd. tabeli 3

Kategorie treściowe wypowiedzi		Wypowiedzi danej kategorii – dane wyrażone w %					
		Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
		Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie
Wypowiedzi negatywne	Brak zdrowia, potrzeba korzystania z pomocy	9**	0**	13*	0*	4	0
	Zręczliwość, bycie przemyślającym, zanudzenie innych	8**	0**	8	0	9	0
	Niezadowolenie z życia, zmęczenie życiem, smutek, bierność	8	3	9	2	7	4
	Brak czasu, zabieganie, nerwowość	0**	7**	0*	9*	0	4
	Koncentracja na dobrach materialnych	0**	8**	0*	11*	0	4
	Inne negatywne	8	8	2	2	15	13
	Suma	33	25	32	24	35	26
Zróżnicowanie	2	7	0	4	4	9	
Inne (w tym brak odp.)	12	18	8	16	17	20	
Suma	14	24	8	20	22	28	
Ogólnie – suma	100	100	100	100	100	100	

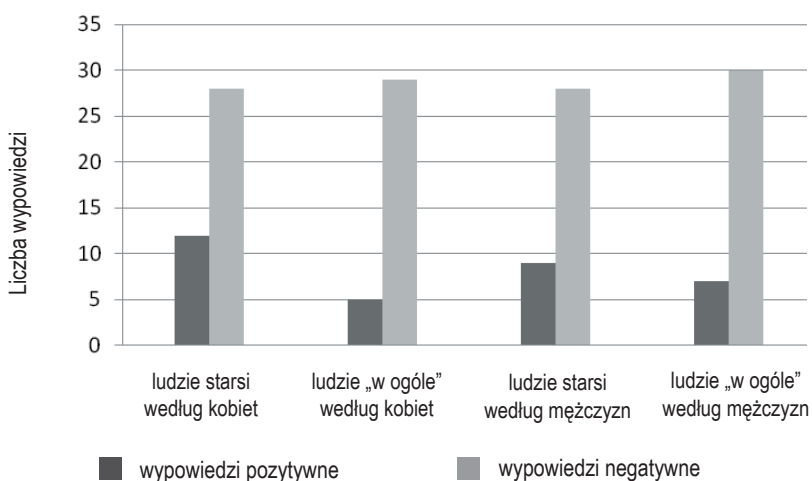
Test istotności różnic między dwoma wskaźnikami struktury: *** $p < 0,001$ ** $p < 0,01$
 $p < 0,05$

Najliczniejsza spośród pozytywnych kategorii treściowych (tabela 3), stosowanych przez młodych dorosłych (kobiety i mężczyzn) dla określenia znanych osobiście ludzi starszych określa ich jako miłych, sympatycznych, przyjaznych i budzących pozytywne emocje. Przy czym nie jest to kategoria specyficzna dla obrazu seniorów, jest ona bowiem stosowana równie często (a nawet częściej, lecz nie na poziomie istotności statystycznej) w opisie ludzi (znajomych) generalnie. Charakterystyczna dla obrazu osób starszych jest natomiast kategoria obejmująca ich wiedzę, mądrość, rozagę i doświadczenie oraz budzenie szacunku i podziwu. Z kolei zadowolenie z życia, szczęście, spokój i pogoda ducha są również właściwe znanym osobiście ludziom starszym, lecz tylko według kobiet. Negatywne elementy obrazu seniorów znanych osobiście stanowią: brak zdrowia i potrzeba korzystania z pomocy oraz zręczliwość, przemyślaność i zanudzenie innych. Są to jednocześnie kategorie treściowe nieobecne w obrazie znajomych ludzi generalnie. Negatywna kategoria obejmująca niezadowolenie z życia, zmęczenie nim oraz smutek i bierność również jest charakterystyczna dla obrazu znanych badanym osób starszych, jednak pojawia się także w obrazie ludzi generalnie. Z kolei takie cechy, jak brak czasu, zabieganie i nerwowość, a także

koncentracja na dobrach materialnych, które pojawiają się wśród negatywnych elementów obrazu znanych osobiście ludzi „w ogóle”, zupełnie nie są kojarzone przez młodych dorosłych ze znajomymi seniorami.

Trzecia, ostatnia z analizowanych par zdań, dotyczyła obrazu życia, jakie wiodą – odpowiednio – ludzie starsi i ludzie „w ogóle”. Zdania niedokończone brzmią tu: *Życie większości starych ludzi jest.../Życie większości ludzi jest...*

Przeprowadzone analizy wskazują, iż obraz życia seniorów i ludzi generalnie nie różnią się od siebie – oba obrazy mają charakter negatywny (rycina 4). Wynik ten pojawia się tak w grupie kobiet ($\chi^2_{(df=1)} = 2,43$; $V^2_{(df=1)} = 2,4$; $p = n.i.$), jak i mężczyzn ($\chi^2_{(df=1)} = 0,32$; $V^2_{(df=1)} = 0,3$; $p = n.i.$), natomiast pomiędzy tymi grupami brak istotnych różnic w zakresie obrazu życia osób starszych ($\chi^2_{(df=1)} = 0,31$; $p = n.i.$).

Rycina 4. Porównanie obrazu życia ludzi starszych z obrazem życia ludzi generalnie wśród kobiet i mężczyzn w okresie wczesnej dorosłości

Tabela 4. Kategorie treściowe wypowiedzi dla zdań: *Życie większości starych ludzi jest.../Życie większości ludzi jest...* dla całej próby osób badanych oraz dla grup kobiet i mężczyzn

Kategorie treściowe wypowiedzi		Wypowiedzi danej kategorii – dane wyrażone w %					
		Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
		Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie	Ludzie starsi	Ludzie ogólnie
Wypowiedzi pozytywne	Spokojne, uporządkowane	14***	0***	17***	0***	11***	0***
	Posiadające sens, związane z realizacją celów, marzeń, aktywne, ciekawe	8	7	9	7	7	7
	Ogólnie pozytywne, np. „dobre”, „ok.”	1*	7*	0	4	2	9
	Suma	23	13	26	11	20	15
Wypowiedzi negatywne	Nudne, monotonne, pełne rutyny, ponure	43***	8***	50***	16***	37***	0***
	Ogólnie negatywne, np. „beznadziejne”, „do niczego”	9	8	4	0	13	15
	Ciężkie, trudne	8	5	7	4	9	7
	Pozbawione sensu, celów i marzeń, chaotyczne	1***	9***	0	4	2***	13***
	Zbyt intensywne, zbyt szybkie, stresujące	0***	31***	0***	36***	0***	26***
	Zdominowane przez wartości materialne	0	4	0	4	0	4
	Suma	61	65	61	64	61	65
Zróżnicowanie	3	3	4	2	2	4	
Inne (w tym brak odpowiedzi)	13	19	9	22	17	15	
Suma	16	22	13	24	20	20	
Ogólnie – suma	100	100	100	100	100	100	

Test istotności różnic między dwoma wskaźnikami struktury: *** p < 0,001 ** p < 0,01

*p < 0,05

Z analizy treściowych kategorii wypowiedzi osób badanych (tabela 4) wynika, iż podstawową pozytywną cechą życia seniorów jest spokój i uporządkowanie. Cechy tej brak w obrazie życia ludzi „w ogóle”. Z kolei sens życia, realizacja celów i marzeń oraz aktywny i ciekawy charakter życia pojawiają się w zbliżonej proporcji w wypowiedziach na temat ludzi starszych i ludzi generalnie. Wyraźnie dominującą negatywną kategorię opisującą życie starszych osób określają takie cechy, jak: nudne, monotonne, pełne rutyny, ponure. Jest to jednocześnie kategoria typowa dla obrazu życia seniorów, w wypowiedziach na temat ludzi „w ogóle” wśród kobiet pojawia się ona zdecydowanie rzadziej, natomiast wśród mężczyzn nie występuje wcale. Specyficzne dla obrazu

życia ludzi generalnie jest z kolei określanie go jako zbyt intensywnego i szybkiego, stresującego. Elementy te w obrazie życia osób starszych nie pojawiają się w ogóle. Dodatkowo, mężczyźni życiu ludzi generalnie częściej niż życiu seniorów przypisują brak sensu, celów i marzeń życiowych. Ponadto częściej niż kobiety w odniesieniu do życia ludzi starszych i ludzi generalnie posługują się oni ogólnymi określeniami pozytywnymi – typu: „dobre”, „w porządku”, „fajne” oraz negatywnymi – jak: „do niczego”, „beznadziejne”, „okropne”.

Wnioski i dyskusja

Odnosząc uzyskane rezultaty badawcze do wcześniej postawionych hipotez, można sformułować kilka wniosków.

Po pierwsze, generalnie obraz ludzi starszych u młodych dorosłych jest pozytywny. Obraz ten jest bardziej pozytywny wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Dodatkowo u kobiet jest on bardziej pozytywny od obrazu ludzi „w ogóle”. Fakt, iż młode kobiety waloryzują seniorów na tle pozostałych grup wiekowych jest zastanawiający. Może on sugerować występowanie wśród kobiet w okresie wczesnej dorosłości zjawiska określanego przez E. Palmore'a (1999) jako pozytywne uprzedzenia wiekowe, tj. uprzedzenia „na korzyść” osób starszych⁵. Z kolei obraz ludzi starszych wśród mężczyzn zawiera więcej – w porównaniu do kobiet – elementów neutralnych, pozbawionych aspektów ewaluacyjnych. To z kolei może oznaczać większy dystans mężczyzn wobec seniorów, a także ich bardziej powierzchowną znajomość osób z tej grupy wiekowej. Analiza treści wypowiedzi neutralnych wskazuje bowiem, iż zazwyczaj zawierają one oczywiste informacje na temat osób starszych, dotyczące na przykład ich wyglądu zewnętrznego („mają zmarszczki”, „są siwi”) lub sytuacji życiowej typowej dla okresu starości („są na emeryturze”, „mają wnuki”).

Choć generalnie obraz ludzi starszych wśród młodych dorosłych jest pozytywny, jednocześnie jest on wewnętrznie złożony, a jego pozytywny vs. negatywny charakter zależy od branego pod uwagę aspektu. Obraz ludzi starszych jako osób (obraz posiadanych przez nich cech) jest pozytywny, gdy dotyczy znanych osobiście seniorów, gdy natomiast traktowani są oni jako grupa wiekowa – pozytywny charakter obrazu zostaje zachowany tylko w grupie kobiet, nie natomiast wśród mężczyzn. Ten ostatni rezultat potwierdza wcześniej opisaną prawidłowość, dotyczącą generalnego bardziej pozytywnego odniesienia do osób starszych u młodych kobiet niż u męż-

⁵ Jednocześnie należy wziąć pod uwagę ograniczenia związane z doбором do próby osób badanych. W skład próby wchodził m.in. studenci psychologii i pedagogiki, którzy z dużym prawdopodobieństwem w trakcie edukacji uczulani byli na problemy osób starszych, w tym zjawisko *ageizmu* oraz na ich potencjał, co mogło ukształtować u nich bardziej pozytywny wizerunek seniorów. Z racji typowej dla tych kierunków studiów struktury płci, większość studentów psychologii i pedagogiki w prezentowanych badaniach znajduje się w grupie kobiet. W celu weryfikacji możliwości oddziaływania nie tyle płci, ile studiowanego kierunku (lub obu tych zmiennych) na charakter obrazu ludzi starszych należałoby przeprowadzić porównanie tego obrazu wśród studentów różnych kierunków (w grupach zrównoważonych ze względu na płeć).

czynn. Z kolei bardziej pozytywny obraz znanych osobiście seniorów niż całej grupy wiekowej, do której przynależą, to rezultat korespondujący z wynikami wielu badań nad stereotypami starości i uprzedzeniami wobec osób starszych. Stereotypy i uprzedzenia te ujawniały się zazwyczaj, gdy badania dotyczyły ludzi starszych generalnie, nie występowały natomiast, gdy badanych pytano o „konkretne” osoby starsze – znane osobiście (Cook, 1992, za: Nelson, 2003). Można to tłumaczyć różnicami w zakresie rodzaju informacji wykorzystywanych do budowania wizerunku człowieka starszego w tych dwóch przypadkach. Gdy mowa o całej grupie wiekowej seniorów, rośnie tendencja do oszczędności poznawczej, korzystania z informacji uproszczonych, w tym – społecznych stereotypów osób starszych, które zazwyczaj są negatywne (Crockett, Hummert, 1987, za: Nelson, 2003). Z kolei obraz człowieka znanego osobiście opiera się raczej na własnych doświadczeniach, zdobywanych w kontakcie z nim, te zaś z dużym prawdopodobieństwem mogą mieć charakter pozytywny.

Negatywny jest obraz życia starszego pokolenia. Można powiedzieć, że jest to najbardziej negatywny z analizowanych tu aspektów obrazu ludzi starszych, ponieważ jego pejoratywny charakter ujawnia się zarówno wśród mężczyzn (którzy pozytywnie postrzegali znanych osobiście ludzi starszych, lecz nie seniorów w ogólności), jak i wśród kobiet (u których obydwie pozostałe aspekty obrazu ludzi starszych były pozytywne). Pozostaje to w sprzeczności z wcześniej wskazywanymi zmianami w zakresie stylów życia w starości i podejmowanej w tym okresie aktywności. Być może w warunkach polskich zmiany te jeszcze nie nastąpiły lub ich skala jest bardzo mała. Jednocześnie należy zdać sobie sprawę z dwóch faktów. Po pierwsze, w przypadku zdania dotyczącego życia seniorów badani młodzi dorośli znów traktować ich mieli jako pewną grupę społeczną, możliwe jest zatem, że również w tym przypadku korzystali przede wszystkim ze społecznego stereotypu starości. Tym bardziej, że posłużyli się kategoriami stereotypowymi zarówno wskazując elementy negatywne życia seniorów, jak i jego pozytywne. Można przypuszczać, iż pytanie o znanych osobiście ludzi starszych zmieniłoby uzyskane rezultaty, powodując wzrost liczby wypowiedzi pozytywnych. Po drugie, obraz życia osób starszych, choć negatywny, nie odbiega pod tym względem od obrazu życia ludzi „w ogóle”. Rodzi to pytanie, czy dostrzeganie ujemnych aspektów ludzkiego życia nie jest generalną cechą osób w okresie wczesnej dorosłości – odpowiedź na nie wymagałaby jednak dodatkowych badań.

Jeśli chodzi o aspekt treściowy, elementy tworzące obraz ludzi starszych wśród kobiet i mężczyzn są zbliżone, natomiast są one odmienne od treści, składających się na obraz ludzi „w ogóle” – nawet, gdy oba obrazy mają taki sam charakter w aspekcie ewaluatywnym (pozytywny/negatywny).

Treści te są przy tym w większości zgodne z właściwościami wskazywanymi w literaturze jako przypisywane osobom starszym (np. wśród pozytywnych: zrównoważenie, spokój, mądrość; wśród negatywnych: brak zdrowia, słabość, nudne i ponure życie). Niektóre z treści mają jednak mniejszy udział w kształtowaniu obrazu człowieka starszego niż wskazywałaby na to literatura (np. zgryźliwość i staroświeckość osób starszych, brak celów i marzeń), co może wskazywać na zajście pewnych zmian w obrazie ludzi starszych, polegających nie tyle na pojawianiu się nowych jego elementów, co na eliminacji wcześniej istniejących – o charakterze negatywnym. W kon-

sekwencji obraz człowieka starszego wśród współczesnych młodych dorosłych wydaje się mieć jakościowo nieco inny charakter niż we wcześniejszych kohortach urodzeniowych (pokoleniach).

Dodatkowo, w przypadku obrazu ludzi starszych znanych osobiście, kategorie tworzące jego pozytywny aspekt są zbliżone do kategorii, pojawiających się w obrazie ludzi „w ogóle”, co może oznaczać, iż tworząc obraz znanych osób starszych młodzi dorośli w niewielkim stopniu opierają się na kryterium wieku. Koresponduje to z wcześniej omawianymi rezultatami, dotyczącymi ewaluatywnego aspektu obrazu seniorów wśród młodych dorosłych.

Podsumowując, obraz ludzi starszych wśród młodych dorosłych nie ma charakteru jednoznacznego. Ta wewnętrzna złożoność może sugerować proces zachodzenia zmian, jednak może ona również stanowić stałą cechę charakterystyczną społecznego obrazu seniorów. Możliwe jest bowiem, że próba udzielenia jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o społeczny wizerunek osób starszych wprowadza nadmierne uproszczenie, a ważnym zadaniem badawczym byłoby rozpoznanie czynników mogących ów wizerunek różnicować.

Literatura cytowana

- Bohner, G., Wänke, M. (2004). *Postawy i zmiana postaw*. Gdańsk: GWP.
- Butler, R. N. (1980). Ageism: A Forward. *Journal of Social Issues*, 36, 8-11.
- Cuddy, A. J. C., Fishke, S. T. (2004). Doddering but dear: Process, content, and function in stereotyping of older persons. W: T. D. Nelson (red.) *Ageism. Stereotyping and prejudice against older persons* (s. 3-26). Cambridge: MIT Press.
- Cuddy, A. J. C., Norton, M., Fishke, S. T. (2005). This old Stereotype: The Pervasiveness and Persistence of the Elderly Stereotype. *Journal of Social Issues*, 61, 267-285.
- Hummert, M. L. (1990). Multiple stereotypes of elderly and young adults: A comparison of structure and evaluations. *Psychology and Aging*, 5, 182-193.
- Kogan, N. (1961). Attitudes toward old people: The development of a scale and an examination of correlates. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62, 44-54.
- Nelson, T. D. (2003). *Psychologia uprzedzeń*. Gdańsk: GWP.
- Palmore, E. (2005). Three decades of research on ageism. *Generations. Journal of the American Society on Ageing*, 29, 87-90.
- Palmore, E. (1999). *Ageism. Negative and positive*. New York: Springer Publishing Company.
- Perlmutter, M., Hall E. (1992). *Adult development and aging*. New York: John Wiley and Sons.
- Rembowski, J. (1984). *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*. Warszawa-Poznań: PWN.
- Schmidt, D., Boland, S. (1986). Structure of perceptions of older adults: Evidence for multiple stereotypes. *Psychology and Aging*, 1, 255-260.
- Stuart-Hamilton, I. (2006). *Psychologia starzenia się*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Susułowska, M. (1989). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: PWN.

- Trempała, J., Zając-Lamparska, L. (2007). Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe. *Przegląd Psychologiczny*, 50, 447-462.
- Tuckman, J., Lorge, I. (1953). Attitudes toward old people. *Journal of Social Psychology*, 37, 249-260.
- Zając-Lamparska, L. (w druku). Postawy utajone wobec osób starszych, przejawiane w trzech grupach wiekowych: wczesnej, średniej i późnej dorosłości. *Psychologia Rozwojowa*.
- Zebrowitz, L. A., Montepare, J. M. (2008). „Za młody, za stary” – stygmatyzowanie osób dorastających i ludzi starszych. W: T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl, J. G. Hull (red.) *Společna psychologia piętna* (s. 306-341). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Źródła internetowe:

- Carstensen L. L., Hartel, Ch. R (2006). *When I'm 64*.
www.nap.edu/catalog/11474.html
- Komunikat nr 2429 CBOS (2000). *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości*.
www.cbos.pl